

**VATAN KONSEPTINING O‘RIN-JOY OTLARI BILAN
IFODALANISHI**

Mahliyo Xolmo‘minova,
*Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zMU tayanch doktoranti*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada filologiyaning yangi tarmoqlariga birday taalluqli bo‘lgan konsepti tushunchasi, shuningdek, Vatan konseptining milliy-madaniy xususiyatga ega ekanligi, o‘ziga xosligi ko‘rsatib berilgan. O‘rin-joy otlari misolida ta’kidlangan xarakterli jihatlar ochib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** konsept, vatan konsepti, milliy-madaniy birlik, o‘rin-joy otlari.*

***Annotation.** This article shows the concept of the concept, which applies equally to new branches of philology, as well as the fact that the concept of the Motherland has a national-cultural character and its uniqueness are shown. Emphasized characteristics are revealed on the example of place nouns.*

***Keywords:** concept, concept of Motherland, national-cultural unity, nouns of places.*

Bugungi kun o‘zbek tilshunosligida endi rivojlanish yo‘liga kirayotgan yangi sohalaridan biri lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikdir. Konsepti ana shu ikki muhim tarmoqdan o‘sib chiqqan ilmiy atam bo‘lib, uning milliy-mental tabiatga egaligi, inson tafakkuri hosilasi o‘laroq tatbiq qilinishi bu ikkala fan sohasining ham umumkesishuv nuqtalari bo‘lib xizmat qiladi. Konsepti atamasi zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishlarining asosini tashkil qilib, antroposeptik paradigma asosida shakllanayotgan lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika etnolingvistika fanlarida alohida ahamiyatga ega. Konsepti atamasi nafaqat tilshunoslikning, balki adabiyotshunoslik, falsafa, estetika fanlarining ham o‘rganish obyektlaridan biri sanaladi.

Vatan so‘zi izohli lug‘atdagi ta’rifiga ko‘ra joy ma’nosini bildiruvchi atama hisoblangani uchun, vatan konseptini ifodalovchi lingvokulturemalarning asosiy qismi toponimlar hisoblanadi.

Badiiy matnlarda, xususan, she’riy matnlarda vatan konseptini ifodalash uchun ishlatiladigan yana ba’zi bir so‘zlar borki, ular toponim yani joy nomlari bo‘lmasa-da, vatan konseptini xuddi toponimlar kabi yaqqol yoritib bera oladi. Ular - joy otlaridir. O‘rin-joy otlari - ma’lum bir geografik hududni anglatuvchi turdosh otlar hisoblanadi. Bundan kelib chiqadiki, toponimlar kabi joy otlari ham ma’lum bir hududni bildirishi hamda vatan so‘zining ba’zi bir semalari bilan ekvivalentga ega ekanligi tufayli vatan konseptini ifodalovchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi:

*O, ota makonim,
Onajon o‘lkam,*

*O‘zbekiston, jonim to‘shay soyangga.
Senday mehribon yo‘q,
Seningdek ko‘rkam,
Rimni alishmasman **bedapoyangga.**
Bir go‘sha suv bo‘lsa, bir go‘sha **qirlar,**
Qancha yurtni kezdim, qancha taqdirlar.
Qayga borsam suyab, boshni tik tut deb,
Tog‘laring ortimdan ergashib yurar.*

Ushbu misolda keltirilgan joy otlarining barchasi hudud ma’nosini anglatib qolmasdan, O‘zbekiston hamda vatan tushunchalari bilan ma’lum bir semantik maydonni hosil qiladi. Semantik maydon - bu ma’noga bog‘liq so‘zlar (yoki leksemalar) to‘plamidir. Ushbu ibora so‘z sohasi, leksik maydon, ma’no maydoni va semantik tizim sifatida ham tanilgan. Tilshunos Adrien Lehrer semantik sohani yanada aniqroq “ma’lum bir kontseptual sohani qamrab oladigan va bir-birlari bilan o‘ziga xos aniq munosabatlarni o‘rnatadigan leksemalar to‘plami” deb ta’riflagan.

Har bir tushuncha nomemadan tashqari bir vaqtning o‘zida bir qancha semema hamda semalardan tashkil topishi mumkin. Nomema so‘zning ifoda plani, shakli, semema esa leksik ma’nosi hisoblanadi. Ayni shu leksik ma’no (semema) bo‘linmas birlikdan iborat emas, balki tarkibiy uzvga egadir. Leksik ma’noning mana shu elementi semadir. Nemis olimi M.Filipp, ayniqsa belgi tushunchasi bilan sema tushunchasini farqlash tarafdori ekanini aytgani holda, buni, sema ma’no yani semema komponenti bo‘ib, belgi, referent komponentidir, deb izohlaydi [Filipp, 2, 21].

Aynan shunga ko‘ra yuqorida ajralib ko‘rsatilgan o‘rin-joy otlari o‘zining ma’lum bir semalari orqali vatan konsepti bilan uzviy bog‘liqdir:

Bedapoya – ayn. Bedazor – beda ekilgan, beda o‘sib turadigan *maydon* [8, 205].

Qir - geog. Atrofdagi yerlardan biroz ko‘tarilib turgan, yassi yoki salgina gumbazsimon *balandlik, tepalik* [8, 297].

Tog‘ – 1. Yer yuzasining tevarak-atrofdagi tekislik, tepalik yoki boshqa balandlikka nisbatan yakka yoki qator holda baland ko‘tarilgan, odatda, turli tosh, qattiq jismlardan iborat qismi. 2. Aholi yashaydigan tog‘li joy, *o‘lka; tog‘lik* [7, 164].

O‘lka – 1. *Mamlakat*; 2. Mamlakatning ma’muriy-hududiy birlikka ega bo‘lgan biror qismi; 3. Biror narsa-hodisa ko‘p bo‘lgan, ishg‘ol etgan, qoplagan [8, 150].

Makon – (a. *joy, hudud*, daraja, martaba) – 1. Vaqtning muayyan lahzasida olamni tashkil etgan nuqtalarning o‘zaro joylashish tartibini aks ettiruvchi, materiyaning masofa va hajm bilan belgilanadigan asosiy obyektiv yashash shakllaridan biri; 2. *Turarjoy, yashash joyi; maskan, vatan* [7, 531].

“O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

Ko‘rinib turganidek, berilgan otlarning barchasi yo umumiy semaga ega, yoki bir-biriga yaqin ma‘nolardan tashkil topgan. Shu bilan birga barchasi vatan konsepti bilan bitta semantik maydon tashkil qiladi deyish mumkin. Bu va bu kabi birliklar badiiy adabiyotda, xususan, she‘riyatda vatan tushunchasi ifodalashda eng ko‘p qo‘llaniladigan birliklar hisoblanadi. Bunga sabab esa toponimlar hamda o‘rin-joy otlari semantik jihatdan vatan konseptiga juda yaqin bo‘lgan tushunchalardir.

Yuqorida keltirilgan joy nomlari va otlari semalarning qaysidir bir turi bilan vatan konseptiga bog‘liqdir. Joy otlarining asosiy qismi atash semasi bilan, ba‘zi o‘rinlarda ifoda semasi bilan vatan tushunchasini anglatga, joy otlari vazifa semasi bilan ushbu vazifani bajara oladi. qisqa qilib aytganda:

Toponimlar hamda o‘rin-joy otlari faqatgina ma‘lum bir hudud yoki joy ma‘nosini anglatgani uchungina emas, balki, hududi, milliy, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va yana bir qancha jihatdan butun mamlakatning taribiy qismi, ma‘lum bir bo‘lagi bo‘lishi bilan ham vatan konseptini ifodalovchi asosiy lingvokulturologik birlik hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bartold. V.V. Raboti po istorii I filologii tyurskix I mongoliskix norordov. M.: Vost.lit.,2002
2. Filipp Marte. Semantik des Deutschen. – Berlin:WBVB, 1998.
3. Karimov. U. Konsept tushunchasi va uning badiiy adabiyotdagi mohiyati. // O‘zMU xabarlari -2017.
4. Muhammad Yusuf. Alyorim qolur. “Ziyo” nashri. Toshkent – 2019.
5. Muhammad Yusuf. Saylanma. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent, 2007.
6. Mullaxo‘jayeva R. XX asr o‘zbek she‘riyatida vatan konsepti. www.kh-davron.uz 2018
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. I jild. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2020.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. II jild. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2020.
9. R. Sayfullayeva va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Fan va texnologiya nashriyoti. Toshkent – 2009.
10. Sagdullayev. A.S., Qadimgi O‘zbekiston ilk yozma manbalarda, T., 1996.
11. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya – Toshkent. “Universitet” .2014.
12. Xudayberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: “Fan”. 2013.